Vrede in de ontwikkeling van het internationaal recht*

R. LESAFFER

Het begon al bij dat eerste monument uit de Europese literatuurgeschiedenis, het werk van Homeros. Na tien jaar strijd voor de muren van Troje, zwerft Odysseus nog eens tien jaar ver van huis over de zeeën. Doorheen tal van avonturen wordt zijn verlangen naar de rust en vrede van zijn thuishaven Ithaca sterker en sterker. Wanneer hij eindelijk op het 'eiland van zijn heimwee' aanspoelt, wacht hem een laatste strijd. Tot de allerlaatste versregels van de *Odysseia* beschrijft Homeros hoe de held bloedig wraak neemt op zijn vijanden – de aanbidders van zijn vrouw en van zijn rijkdommen – tot uiteindelijk de godin Athene hem tot staan brengt en "vrede sticht tussen het volk en zijn vorst".(1) En daarna, niets meer. Over de ongetwijfeld zeer vredige nadagen aan de zijde van Penelope de Wijze komen we niets te weten.

Zoals ook de kerkvader Augustinus (354-430) in zijn *De civitate Dei* schreef, doordesemt het verlangen naar vrede elke mens, elke strijd, elke oorlog.(2) In de ganse geschiedenis van het Europese denken en schrijven is dit een centrale, zij het niet onomstreden gedachte gebleven. Het is des te opvallender welke geringe aandacht er – in vergelijking met hetgeen er over strijd en oorlog werd en wordt gedacht en geschreven – in de literatuur, in de politieke doctrine of in de rechtswetenschap werd en wordt gegeven aan de invulling van wat die vrede dan wel betekent. Vrede blijft even ijl en onbestemd als zovele onbereikbare, menselijke verlangens. Het 'en ze leefden nog lang en gelukkig' is niet alleen beperkt tot onze sprookjestraditie.

Ook in de Europese volkenrechtdoctrine bekleedde het vredesrecht lange tijd slechts een relatief kleine plaats in verhouding tot het oorlogsrecht.(3) De eerste grote traktaten van de late Middeleeuwen en de

---

* Deze tekst is de weergave van de inaugurale rede die de auteur op 12 november 1999 hield ter aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Rechtsgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant onder de titel: *Moet vrede rechtvaardig zijn? Het vredesconcept in de historische ontwikkeling van het internationaal recht.* Tilburg: Tilburg University Press, 53p.

vroege Nieuwe Tijd die als aanzetten tot de latere moderne volkenrechtdoctrine werden beschouwd zoals die van Giovanni da Legnano (+1383), Francisco de Vitoria (1483-1546), Pierino Belli (1502-1575), Balthasar de Ayala (1548-1584) of Alberico Gentili (1552-1608) behandelden voornamelijk of zelfs uitsluitend het oorlogsrecht.(4) Ook het hoofdwerk van Hugo Grotius (1583-1645), *De Iure Belli ac Pacis libri tres* uit 1625, waarvan de titel nochtans een meer evenwichtige benadering tussen vredes- en oorlogsrecht laat vermoeden en dat onder meer daarom tot vóór een eeuw als het eerste echte moderne volkenrechtelijke traktaat werd beschouwd, behandelt in overgrote meerderheid het oorlogsrecht.(5)

De verwaarlozing van het vredesrecht

Net als het oorlogsrecht kan het vredesrecht in wezen in twee grote vraagstukken worden onderverdeeld. Voor het oorlogsrecht is deze *summa divisio* klassiek. Van het *ius in bello* dat de organisatie van de oorlogvoering en de organisatie van de relaties tussen staten en mensen in oorlogstijd zelf omvat, kan het *ius ad bellum* worden onderscheiden. Dit betreft de vraag onder welke omstandigheden oorlog juridisch aanvaardbaar is.

Voor het vredesrecht zou men een parallel conceptueel onderscheid kunnen hanteren. Aan de ene kant zijn er de regels die de onderlinge relaties tussen staten en mensen in vredestijd regelen. Dit zou men als het *ius in pace* kunnen betitelen. Dit recht omvat het leeuwendeel van het hedendaagse volkenrecht. Aan de andere kant is er de veel beperktere massa aan recht over de totstandkoming van de vrede. Aan deze regels zou men de naam *ius ad pacem* kunnen toedichten. In wezen gaat het hier om de juridische definiëring van het vredesconcept zelf. Deze tweede soort regels heeft op zijn beurt een dubbel aspect. Naast de beëindiging van de oorlog zelf en de afwikkeling van hetgeen tijdens de oorlog is gebeurd, betreft deze categorie ook de invulling die de oorlogvoerenden op het moment van de totstandkoming van de vrede aan hun toekomstige verhoudingen geven. Deze subcategorie overlapt gedeeltelijk met het *ius in pace*, maar onderscheidt zich door een verschillende invalshoek. Waar het *ius in pace* de werkelijke verhoudingen in vredestijd betreft, handelt het hier enkel en alleen om de intenties van de oorlogvoerende partijen omtrent hun toekomstige relaties na de oorlog.

Onder de noemer *ius in pace* vallen traditioneel aspecten van de internationale verhoudingen als de rechtspositie van staten en vorsten,

diplomatie, internationale handel, de rechtspositie van vreemde rechtsonderhorigen, het verdragsrecht en de middelen tot vreedzame oplossing van geschillen zoals bemiddeling en arbitrage. Deze vraagstukken werden vanaf de zestiende en zeventiende eeuw steeds meer ontwikkeld in de volkenrechtdoctrine. Met het eigenlijke vredesconcept was het minder gunstig gesteld. Zo wijdde Hugo Grotius 21 van de 25 hoofdstukken van het tweede boek van zijn *De Iure Belli ac Pacis* aan zaken die onder het *ius in pace* kunnen worden gerekend. Voor vredesverdragen en de wijze waarop vrede totstandkomt voorzag hij slechts één hoofdstuk in het derde boek.

Deze – relatieve – verwaarlozing van het eigenlijke vredesconcept is gebleven in de moderne volkenrechtdoctrine. Bovendien heeft zij zich daartoe niet beperkt. Volkenrechthistorici hebben zich tot vóór een twintigtal jaar weinig ingelaten met de juridische analyse van de praktijk van het vredesproces. Klassieke werken met titels zoals *Le droit public de l'Europe fondé sur les traités* van Gabriel Bonnot de Mably (1709-1785) uit 1748 of de *Histoire du droit des gens et des relations internationales* in achttien delen van François Laurent (1810-1887) uit 1850 ten spijt, beperken vele grote werken over de 'volkenrechtgeschiedenis' zich tot een studie van de rechtsleer en een politieke analyse van verdragen en statenpraktijk.

Reeds sinds de Oudheid werden in Europa de meeste oorlogen door middel van verdragen beëindigd. Dit maakt een rechtshistorisch onderzoek naar het vredesconcept zoals dat in verschillende tijdvakken werd gehanteerd vanuit methodisch oogpunt relatief eenvoudig. De weinige leerstukken over het juridische vredesconcept uit de klassieke volkenrechtelijke literatuur van de Nieuwe Tijd en de negentiende eeuw beperken zich overigens, naar het voorbeeld van Grotius' werk, tot het beschrijven van de gangbare praktijk bij het opstellen en sluiten van vredesverdragen.

Met dit alles op de achtergrond mag het geen verwondering wekken dat de onderhandelaars van vredesverdragen in de geschiedenis weinig belangstelling aan de dag hebben gelegd voor het helder en omvattend definiëren en kwalificeren van het vredesbegrip. Bijgevolg is het vredesconcept net zo min bewust en systematisch ontwikkeld in de rechtspraktijk als in de doctrine.

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog heeft de soevereine staat aan belang ingeboet op wereldvlak. In vele landen wordt de positie van de staat ondergraven door processen van federalisering en des-

integratie, terwijl allerhande privaat- en publiekrechtelijke organisaties de verhouding staat-rechtsonderhorige vertroebelen. Op internationaal vlak wordt de externe soevereiniteit van staten ingeperkt door internationale organisaties of multinationals alsook door een groeiende onderlinge afhankelijkheid op vele gebieden van de maatschappelijke en economische realiteit. De spectaculaire toename van het aantal staten in het kader van de dekolonisatie en van de mondialisering van het staatsconcept heeft het begrip staat vager gemaakt.

Mede door deze relativering van de staatssoevereiniteit zijn de laatste halve eeuw de grenzen tussen internationale en interne oorlogen en tussen oorlog en vrede steeds onduidelijker geworden. De formele oorlogsverklaring is thans zo goed als in onbruik geraakt. Ook het formele vredesverdrag is op de terugweg. De onzekerheid rond wat vrede nu precies is, groeit daardoor.

Daartegenover staat dat de nood aan een duidelijke, juridische omschrijving van het vredesconcept juist groter is geworden. Ten eerste maakt de exponentieel gegroeide vernietigingskracht van het wapenarsenaal in combinatie met een feitelijke vervaging van het onderscheid tussen vrede en oorlog, internationaal conflict en burgerstrijd, een sterkere conceptuele en juridische onderbouwing van de vrede prangender dan ooit. In de recente geschiedenis is gebleken dat beperkte militaire betrokkenheid of kleinschalige conflicten al te lang onder het breed gehanteerde want sussende begrip 'vredestoestand' worden gerekend. Bijgevolg worden zij als ongevaarlijk beschouwd door de internationale publieke opinie en worden zij verwaarloosd. Hierdoor zijn al meerdere conflicten snel en ongecontroleerd tot volwaardige en grootschalige oorlogen tussen volkeren geëxplodeerd. Vietnam, Bosnië, Ruanda en Kosovo zijn daarvan enkel de meest tot de verbeelding sprekende voorbeelden.

Ten tweede is sinds 1945 de rol van internationale organisaties bij het handhaven van de internationale vrede en stabiliteit enorm toegenomen. Ook dit verhoogt de nood aan objectieve en juridische onderbouwing van het onderscheid oorlog/vrede. De beperking van de statelijke soevereiniteit en de ontkenning van het recht om geweld te gebruiken, zoals vervat in het Handvest tot oprichting van de Verenigde Naties(6), vereisen dat de internationale gemeenschap op basis van wijd aanvaarde principes en normen handelt. Het is opvallend dat de Verenigde Naties zich de voorbije decennia veel meer hebben ingelaten met het definiëren van oorlog en geweld, dan met het omschrijven van de vrede.(7)

Het duidelijk en consequent invullen van het vredesbegrip en van de rechtsverhoudingen die erop worden gebaseerd vormt één, niet te verwaarlozen aspect bij het stabiliseren van een vrede. De Duitse historicus Andreas Osiander argumenteerde enkele jaren geleden in zijn studie over de vredescongressen van Westfalen (1648), Utrecht (1713), Wenen (1815) en Versailles (1919) dat het succes of mislukken afhangt van het al dan niet bestaan van een consensus over de politieke en juridische principes en legitimaties die aan de vredesovereenkomst ten grondslag liggen.([8]) Een duidelijke omschrijving van het vredesbegrip en de wederzijdse positie van overwinnaars en verliezers, voorafgaand aan de overeenkomst, is dan ook van primordiaal belang voor de overlevingskansen van het bereikte akkoord. In het vervolg van deze rede wordt aan de hand van een beknopte toetsing van de statenpraktijk en de volkenrechtdoctrine doorheen de Europese geschiedenis de ontwikkeling van het vredesbegrip geschetst en geëvalueerd.

De rechtvaardige oorlog en vrede (tot de 15de eeuw)

Reeds in de klassieke Oudheid werden in Europa en het mediterrane gebied oorlogen veelal door middel van een formeel – mondeling of schriftelijk – vredesakkoord of -verdrag beëindigd. Doorheen de geschiedenis van de laatste tweeënhalve millennia zijn twee grote categorieën van vredesverdragen te onderscheiden. Enerzijds zijn er wat men compromisvredes kan noemen, anderzijds zijn er punitieve of bestraffende vredes.

In de klassieke Griekse en Hellenistische wereld was de eerste vorm dominant. Het verdrag van Naupaktos dat in de zomer van 217 vóór Christus werd gesloten tussen Filips V van Macedonië en de Aitolische bond is een typisch voorbeeld van een dergelijke compromisvrede. De determinerende kenmerken van een dergelijk verdrag zijn de volgende. De partijen maken een einde aan de vijandelijkheden zonder dat er op welke manier dan ook een oordeel wordt geveld over de oorzaak of de rechtvaardigingsgronden van de oorlog. Daarmee wordt impliciet erkend dat beide partijen recht hadden om oorlog te voeren. Over de eigenlijke inzet van de oorlog sluiten de partijen een politiek compromis, waarbij de juridische argumentaties en aanspraken van de betrokken partijen terzijde worden geschoven. Het akkoord staat enkel in functie van het nieuwe, bereikte machtsevenwicht. De bepaling dat elke belligerent de gebieden en rechten houdt die het op het moment

van de vrede controleert komt hierbij frequent voor, maar is geenszins een constitutief kenmerk.(9)

Een vroeg en tegelijk klassiek voorbeeld van een punitief vredesverdrag is de vrede tussen Rome en Carthago uit 202-201 vóór Christus die een einde maakte aan de Tweede Punische Oorlog tegen Hannibal. In deze vrede werden Carthago, de verliezer van de oorlog, harde voorwaarden opgelegd. Ten eerste moest Carthago een zware vergoeding voor de oorlogsschade en -kosten betalen. Dit hield meteen een impliciete erkenning in dat Carthago eenzijdig verantwoordelijk was voor het uitbreken van de oorlog. Ten tweede werd op een aantal punten de soevereiniteit van Carthago ingeperkt. Deze clausules hadden tot doel te verhinderen dat Carthago in de toekomst een nieuwe oorlog zou beginnen. De getalsmatige beperkingen die aan de Punische vloot en krijgsmacht werden opgelegd vielen onder deze categorie. De stabiliteit van de vrede werd nagestreefd door de sanctionering en indijking van de schuldige macht.(10) Naarmate het Romeinse Rijk zijn hegemonie wist te vestigen in de mediterrane wereld vanaf de tweede eeuw vóór Christus, werd deze tweede verdragsvorm dominanter. De ongelijke behandeling van de voormalige belligerenten, die aan de punitieve vredesverdragen inherent is, sloot uiteraard goed aan bij deze evolutie. Ook in andere en latere hiërarchisch gestructureerde internationale ordeningen zoals het Chinese keizerrijk, het Byzantijnse rijk, de Arabische kalifaten of in de middeleeuwse, feodale context kwamen punitieve vredesverdragen vaker voor dan in systemen met diverse, van elkaar onafhankelijke entiteiten zoals de Griekse poliswereld of de Hellenistische statenwereld.(11)

Het onderscheid tussen compromis- en bestraffende vredesakkoorden won geleidelijk aan belang door de articulatie van het *ius ad bellum* in de doctrine, en meer bepaald de leer van de rechtvaardige oorlog of *bellum iustum*. Hoewel de leer van het *bellum iustum* pas tussen de elfde en de veertiende eeuw vanuit het geleerde recht en de theologie in zijn klassieke vorm werd gegoten, waren er reeds belangrijke aanzetten in de Griekse en Romeinse rechtspraktijk alsook in het Romeinse en vroegchristelijke denken.

De historische ontwikkeling van een doctrine die de legitimatie van bepaalde oorlogen tot voorwerp heeft, valt gedeeltelijk te verklaren vanuit een vraagstuk dat in de negentiende eeuw door de grote romanist Theodor Mommsen aan de orde werd gesteld, en dat nog steeds niet op een volledig bevredigende manier werd beantwoord. Volgens

Mommsen was voor de antieke Romeinen oorlog de natuurlijke verhouding tussen van elkaar onafhankelijke volkeren. Slechts door het sluiten van een verdrag konden zij deze toestand verlaten en omzetten in een toestand van vriendschap waardoor de heerschappij van het geweld door deze van het recht werd vervangen.([12]) Deze stelling werd in de jaren dertig van deze eeuw door een andere Duitse wetenschapper, Alfred Heuss, weerlegd. Volgens hem, en sindsdien volgens de meerderheid van de historici en rechtshistorici, was oorlog niet de natuurlijke verhouding tussen volkeren. Tegenwoordig neemt men gemeenlijk aan dat de startpositie tussen volkeren die elkaar voor het eerst ontmoeten, onbestemd is en als vrede – in de zin van afwezigheid van oorlog – kan worden omschreven. Door hun daden of verklaringen kan deze toestand dan evolueren tot een oorlogstoestand, of omgekeerd tot een vriendschapsverhouding – *amicitia*, hetgeen als een meer gekwalificeerde en uitgewerkte vorm van vrede kan worden beschouwd –, of meer nog tot een bondgenootschap – *societas*.([13])

Het dispuut is relevant voor de ontwikkeling van de volkenrechtdoctrine. In een toestand waarin oorlog als natuurlijk wordt beschouwd, zou de ontwikkeling van een doctrine die de oorlog legitimeert overbodig zijn maar een doctrine ter legitimatie en ondersteuning van de vrede des te meer wenselijk zijn. Volgens de moderne opvatting, die oorlog als onnatuurlijk en vrede als natuurlijk beschouwt, geldt het omgekeerde. Het feit dat zich vanaf de Oudheid in diverse culturen vooral doctrines ter rechtvaardiging van de oorlog ontwikkelden, sluit goed aan bij de heden ten dage overheersende opvatting.

Uit dit rechtshistorisch dispuut is ook een conceptueel onderscheid naar voren gekomen tussen vrede – *pax* – enerzijds en vriendschap – *amicitia* – anderzijds. Vrede wordt binnen de context van dit onderscheid eenvoudig begrepen als de stopzetting van vijandelijkheden en de afwezigheid van geweld. Vriendschap omsluit deze zelfde kenmerken, maar heeft daarenboven ook een meer positieve dimensie. Het is een kwalificatie van vrede. Meer concreet voegt het antieke vriendschapsbegrip twee zaken toe aan het meer algemene vredesconcept. Ten eerste verwijst vriendschap niet alleen naar de principiële uitsluiting van geweld als middel tot conflictoplossing, maar impliceert het ook de positieve intentie om de onderlinge relaties door rechtsregels te laten beheersen. Daarom brengt het de verplichting tot het verlenen van rechtsbescherming aan elkaars rechtsonderhorigen mee. Ten

tweede sluit *amicitia* ook het engagement in om elkaar te begunstigen, naast het verbod om elkaar op welke wijze ook te schaden. Zo is het aan *amici* verboden enige vorm van hulp te bieden aan elkaars vijanden tijdens een oorlog. Hoewel *amicitia* en *societas* in veel verdragen van de Oudheid naast en door elkaar werden gebruikt, is *amicitia* niet zo verstrekkend dat het meteen ook een alliantieverhouding zou zijn. De engagementen beperken zich hooguit tot welwillende neutraliteit.

De wortels van de middeleeuwse leer van de rechtvaardige oorlog gaan terug op het Romeinse volkenrecht, het *ius fetiale*. De *bellum pium* was een oorlog die werd gevoerd door de Romeinse *respublica* en op een religieus-formele wijze aan de vijand was verklaard. Volgens de beschrijving van Titus Livius (59 v. Chr. - 17) was de formele aanzegging van de juridische aanspraken die volgens Rome in het geding waren, vereist. Op die manier kreeg de oorlog het karakter van een – ultiem – rechtsmiddel.([14]) Deze praxis werd door onder meer Marcus Tullius Cicero (106-43 v. Chr.) in de Romeinse rechtsdoctrine gerecupereerd.([15])

De Romeinse idee over de oorlog als juridisch instrument was ook terug te vinden in het denken van Augustinus. Het is overtrokken om de grote kerkvader te beschouwen als de eigenlijke grondlegger van de christelijke leer over de rechtvaardige oorlog.([16]) Deze leer zou zoals eerder gezegd pas vanaf de elfde eeuw op een systematische manier worden ontwikkeld door canonisten, legisten en theologen. Augustinus reikte wel een aantal elementen en ideeën aan die hij putte uit de joods-christelijke traditie van Oud en Nieuw Testament enerzijds, en de Romeinse traditie en doctrine anderzijds.

De grootste betekenis van Augustinus bestond er ongetwijfeld in dat hij de idee dat oorlog onder alle omstandigheden verwerpelijk was, definitief uit de christelijke theologie heeft gebannen. Tijdens de eerste eeuwen van de geschiedenis van de christelijke Kerk werd elke vorm van geweld vanuit een evangelisch ideaal van naastenliefde en geweldloosheid consequent afgezworen. De toenadering tussen de Romeinse staat en de christelijke religie die zich tijdens de vierde eeuw voltrok, maakte deze opstelling onhoudbaar. Augustinus ging in zijn hoofdwerk, *De civitate Dei*, onmiskenbaar uit van de opvatting dat vrede het natuurlijke, ultieme streven van elke mens was. Nochtans brak Augustinus met het strikte pacifisme van de vroege Kerk. Vrede werd door hem immers niet breed geïnterpreteerd als elke toestand van afwezigheid van oorlog of geweld, maar kreeg een veel positievere kwalificatie. Augustinus identificeerde vrede met de door God gewilde en bedoelde

orde en harmonie.(17) Ook het recht was niets anders dan de uitdrukking van deze ordening. Volgens de Noord-Afrikaanse bisschop moest het streven van de mens erin bestaan deze orde te bewaren en te respecteren. Werd iemand onrecht aangedaan, dan werd de harmonie verstoord en was er geen eigenlijke vrede meer. Zo'n onrechtvaardige vrede was meer verwerpelijk dan oorlog.

Langs deze weg kwam Augustinus tot de rechtvaardiging van oorlog in bepaalde omstandigheden. Oorlog was moreel aanvaardbaar wanneer hij erop was gericht de ware vrede, de door God gewilde orde, te herstellen. Meer concreet was het doel van de oorlog om het dreigende onrecht af te weren of het aangedane onrecht te herstellen, en eventueel te bestraffen.(18) In het Augustiniaanse denken werd de punitieve vrede ook een rechtvaardige vrede.

Door de geleidelijke opname van deze leerstellingen in de christelijke theologie gedurende de Middeleeuwen, werd het vroegchristelijke pacifisme definitief verlaten. Het zou tot de zestiende eeuw duren vooraleer met de Nederlandse humanist Desiderius Erasmus (1469-1536) het pacifisme opnieuw zijn stem luid zou laten weerklinken in Europa. Tegenover het pacifisme en de totale verwerping van de oorlog kwam een leer te staan die de oorlog onder bepaalde omstandigheden legitimeerde en zelfs verkieslijk achtte. De stelling dat een onrechtvaardige vrede verkieslijker was dan een rechtvaardige oorlog, zoals die later ook nog door Erasmus werd verdedigd, werd uit het christelijke denken gebannen.

Thomas van Aquino (1225-1274) komt de verdienste toe de leer van het *bellum iustum* in haar klassieke vorm te hebben gegoten. Opdat een oorlog gerechtvaardigd zou zijn, moet hij aan drie voorwaarden beantwoorden. Ten eerste moet de belligerent de noodzakelijke *auctoritas* hebben. Dit houdt in dat hij de hoedanigheid van een *superiorem non recognoscens* moet hebben, of met andere woorden, geen hoger gezag erkent waartoe hij zich om rechtsherstel kan wenden. Ten tweede heeft men een rechtvaardige oorzaak, *causa iusta*, nodig. Traditioneel werden volgens het middeleeuwse *ius ad bellum* als rechtvaardige oorzaken zelfverdediging en de verdediging van bondgenoten, rechtsherstel en ten slotte wraak of bestraffing van de schuldige partij in de oorlog aanvaard. Ten derde diende de rechtvaardige belligerent de oorlog te voeren met een *recta intentio*, of rechtgeaarde ingesteldheid. Het doel van de oorlog kon enkel het bereiken van een rechtvaardige vrede zijn.(19)

De christelijke theologie en rechtswetenschap gingen uit van een objectief rechts- en rechtvaardigheidsideaal. Bijgevolg was bij elke oorlog naast één of meerdere rechtvaardige belligerenten, ook altijd minstens één onrechtvaardige partij betrokken. De oorlog had een discriminatoir karakter. Met dit oorlogsbegrip correspondeerde logischerwijs ook een discriminatoir vredesbegrip. De onrechtvaardige partij verloor, als zij werd verslagen, niet alleen zijn aanspraken op de rechten die de inzet tot de oorlog hadden uitgemaakt. Deze belligerent had ook geen recht genoten om ten oorlog te trekken en werd schuldig geacht aan het uitbreken van de oorlog. Daarom kon de rechtvaardige partij, als deze de oorlog won, niet alleen rechtsherstel krijgen maar ook bestraffend optreden ten aanzien van de verslagen belligerent. In beginsel gingen met de middeleeuwse doctrine van de rechtvaardige oorlog dan ook vredesverdragen van het Carthaagse model samen. De doctrine onderbouwde, expliciteerde en versterkte de al eerder in realiteit aanwezige discriminatoire dimensie van de punitieve, rechtvaardige vrede.

De statenpraktijk van de Middeleeuwen geeft echter een ander beeld. De meerderheid van de vredesakkoorden en -verdragen kunnen eerder onder de noemer van compromisvrede worden gevat. Dit geldt ook voor de periode van de elfde tot de vijftiende eeuw, waarin de doctrine van de *bellum iustum* tot volle ontwikkeling kwam. In de overgrote meerderheid van vredesverdragen tussen machten die *de iure* of *de facto* soeverein waren, kwamen geen schuldaanwijzingen of punitieve maatregelen voor. Dit lag anders bij verdragen tussen vorsten en bepaalde rechtsonderhorigen, zoals vazallen of steden. In dergelijke verdragen werden de verslagen rechtsonderhorigen vaak impliciet of expliciet veroordeeld en gesanctioneerd voor het voeren van de oorlog zelf. Deze negatie van het *ius ad bellum* stoelde eerder op het ontbreken van de noodzakelijke *auctoritas principis*, dan wel op een moreel oordeel over het al dan niet bestaan van een rechtvaardige oorzaak.([20]) Deze clausules werden steeds frequenter in verdragen tussen soevereinen en hun rechtsonderhorigen tijdens de veertiende en vijftiende eeuw, en vooral na 1450, toen in diverse West-Europese landen het proces van vorming van de grote statelijke complexen ten nadele van lokale heren en instellingen in een stroomversnelling kwam. Ook hier ging het discriminerend vredesbegrip samen met een proces van hiërarchisering van oorspronkelijk min of meer autonome politieke entiteiten tot een internrechtelijk staatssysteem, zoals dit ook in de fase van de opbouw van het Romeinse Rijk het geval was geweest.([21])

VREDE ALS COMPROMIS (15DE TOT 19DE EEUW)

De vorming van soevereine staten was een langdurig historisch proces dat in de twaalfde eeuw op gang kwam en dat pas tijdens de tweede helft van de zeventiende eeuw in grote lijnen was voltooid. Naarmate het aantal openlijke oorlogen tussen soevereine machthebbers en hun rechtsonderhorigen afnam, werden punitieve en veroordelende clausules in vredesverdragen minder frequent. Na 1500 werd het monopolie van de compromisvrede zo goed als totaal. Van een discriminatoir vredesbegrip was nergens meer sprake.

Integendeel vervaagde in de vredesverdragen van de Nieuwe Tijd het juridische karakter van de oorlog en vrede steeds meer ten voordele van de politieke dimensie. Het vredesverdrag was een politiek compromis waarvan het eerste doel was om een einde te maken aan de gewapende strijd.

In vredesverdragen, onverschillig of zij als compromis- dan wel als punitieve vrede kunnen worden gekwalificeerd, wordt tussen de partijen normalerwijze een oplossing overeengekomen voor de geschillen die aan de basis lagen van de oorlog. In punitieve verdragen worden de toegevingen van de verliezende partij voorgesteld als strafmaatregelen of als maatregelen teneinde een nieuwe aanval of oorlog te voorkomen. In de vredesverdragen van de Nieuwe Tijd kwamen strafmaatregelen helemaal niet voor. Maatregelen ter stabilisering van de vrede en ter voorkoming van nieuwe oorlogen waren er wel, maar zij werden niet – althans niet uitdrukkelijk – gesitueerd in de context van de sanctionering van de agressor. Voor wat de achttiende eeuw betreft, was er een duidelijke discrepantie te merken tussen een aantal alliantieverdragen waarin werd aangekondigd dat de bondgenoten dergelijke maatregelen zouden opleggen aan hun vijand en de uiteindelijke vredesverdragen waar deze intenties volkomen vergeten leken.(22) De vredesverdragen pretendeerden niet een oordeel te vellen over de schuld aan de oorlog, noch over de rechtmatigheid van de aanspraken van de diverse belligerenten. Het over deze aanspraken bereikte compromis stoelde niet op een juridisch oordeel, maar was een zuiver politiek akkoord.

In geen enkel vredesverdrag tussen soevereine machten van de zestiende tot de achttiende eeuw is er sprake van schuldaanwijzing. De verdragspartners erkenden impliciet dat hun tegenpartij net als zij het recht had gehad om de oorlog te voeren. Er werd geen 'onrechtvaardige partij' aangeduid en bijgevolg werden er ook geen straffen aangekondigd.

Sancties om hetgeen er in de oorlog was voorgevallen kwamen niet voor. Integendeel bevatten de vredesverdragen doorgaans in één van de eerste artikels een amnestieclausule. De amnestie hield in dat de belligerenten noch hun rechtsonderhorigen of bondgenoten op welke manier ook aanspraak zouden of konden maken op een vergoeding voor de verliezen of schade die zij naar aanleiding van de oorlog hadden geleden. Misdrijven van gemeen recht vielen in beginsel niet onder deze maatregel. De amnestieclausule veegde de spons over het verleden.(23) De terminologie die men gebruikte was daarbij veelzeggend. In vele zeventiende- en achttiende-eeuwse vredes werd van *oblivio et amnestia* of vergetelheid en amnestie gewaagd.(24) Hoe onrechtmatig de aanspraken van de oorlogvoerende partijen ook waren geweest, hoezeer deze ook het *ius in bello* hadden geschonden, dat alles werd als vergeten beschouwd.

Aan de amnestie waren ook restitutieclausules verwant. Deze bepaalden doorgaans dat alle onroerende goederen moesten worden gerestitueerd volgens de toestand van vóór de oorlog. Om pragmatische redenen werden roerende goederen en roerende rechten op onroerende goederen behandeld volgens het principe van de status-quo op het moment van de vredessluiting. Volgens Neufeld hing de toepassing van het beginsel van de status-quo *ante bellum* op de onroerende goederen samen met de amnestieclausule. De detentie van onroerende eigendommen van rechtsonderhorigen van de gewezen vijand werd in het verleden gelegitimeerd als een zekerheid voor het bekomen van compensaties voor de oorlogsschade.(25) Deze interpretatie wordt bevestigd door het feit dat, toen de amnestie- en restitutieclausules tijdens de zeventiende en achttiende eeuw meer en meer werden gestandaardiseerd en ingekort, zij ook werden samengevoegd tot één verdragsartikel. Uit deze verkorting en standaardisatie van de amnestie- en restitutiebepalingen kan overigens geenszins worden afgeleid dat zij aan betekenis verloren. Integendeel wijst dit proces, zoals wel meer in de evolutie van de verdragspraktijk van het *Ancien Régime* het geval was, er op dat deze clausule een essentieel en onmisbaar element bij de totstandkoming van een vrede werd geacht. Vanaf de negentiende eeuw verdween de amnestie- en restitutieclausule uit de tekst van de vredesverdragen. Zoals ook Hugo Grotius en de grote volkenrechtdenkers van de achttiende eeuw reeds hadden aanvaard bij afwezigheid van een uitdrukkelijke bepaling, werd de amnestie stilzwijgend verondersteld.(26)

De verdragspraktijk van de zestiende tot de achttiende eeuw vertoonde een belangrijke paradox. In alliantieverdragen werd tot in de achttiende eeuw vrij algemeen lippendienst bewezen aan de doctrine van de rechtvaardige oorlog. In deze verdragen werden geplande of aan de gang zijnde oorlogen steevast gelegitimeerd als defensieve acties of als acties tot het verkrijgen van rechtsherstel. Pas tijdens de achttiende eeuw werd naast de verdediging van rechten ook de vrijwaring van de eigen veiligheid als legitieme oorzaak voor een oorlog naar voren gebracht. Deze legitimaties schreven zich dus in de traditie van het discriminatoire oorlogsbegrip in. Zoals eerder gesteld beantwoordde daar geen discriminatoir vredesbegrip meer aan.

Deze paradox laat zich verklaren vanuit de heersende doctrine. Onder druk van de crisis van het pauselijk en keizerlijk gezag, de opkomst van de soevereine staat en het uiteenvallen van de geloofseenheid van Europa tijdens de late vijftiende en vroege zestiende eeuw, begon vanaf die periode de langzame uitholling van de klassieke leer van de rechtvaardige oorlog. Naast de Spaanse neoscholastieke theologen als de dominicaan Francisco de Vitoria en de jezuïet Francisco Suarez (1548-1617), waren hier ook protestantse rechtsgeleerden als Gentili en Grotius voor verantwoordelijk. Hoewel de basisideeën bewaard bleven, werd het morele gehalte van de leer stapsgewijs teruggedrongen. In essentie trokken deze denkers de consequenties uit het wegvallen van het supranationale gezag van paus en keizer en van de supranationale betekenis van Romeins, canoniek en feodaal recht. Zoals Vitoria reeds stelde, was er binnen de wereldgemeenschap geen hoger effectief gezag dan de soevereine vorsten. Over de rechtmatigheid van hun aanspraken kon niemand een objectief oordeel vellen. Van daaruit kwam hij tot de constructie van het *bellum iustum ex utraque parte*, de idee dat een oorlog aan beide kanten gerechtvaardigd kon zijn op een subjectief niveau.([27]) Later zou Grotius de hele leer van de rechtvaardige oorlog naar het domein van het natuurrecht verbannen. Op het niveau van het geldende, positieve volkenrecht was er het *bellum solenne*, of de plechtige oorlog. Dit was een oorlog die werd gevoerd door een soevereine macht en op formele wijze was aangezegd. De twee moreel geladen rechtvaardigingsgronden voor een oorlog uit de leer van Thomas, *causa iusta* en *recta intentio*, verdwenen. Enkel de formele voorwaarde, *auctoritas principis*, bleef uiteindelijk bewaard.([28])

In grote lijnen werd dit denkschema overgenomen door auteurs uit de School van het Natuurrecht zoals Christian Wolff (1679-1754) als-

ook door de Zwitser Emmerich de Vattel (1714-1767), ongetwijfeld de meest invloedrijke auteur van het late *Ancien Régime* op het gebied van het volkenrecht. De doctrine van de rechtvaardige oorlog behoorde tot het domein van het natuurrecht, en kreeg daardoor het statuut van een ideaal maar niet effectief afdwingbaar normenstelsel. De doctrine van de soevereiniteit ontnam aan staten de mogelijkheid en het recht om over elkaars aanspraken een objectief oordeel te vellen. Bijgevolg verloor de oorlog feitelijk haar juridisch karakter als instrument tot rechtsherstel of eigenrichting. In het positieve volkenrecht domineerde de stelling dat soevereine machten zo goed als discretionair konden oordelen of zij al dan niet het recht hadden oorlog te voeren.(29) Deze discrepantie tussen het ideaal van het discriminatoire oorlogsbegrip op het niveau van het natuurrechtelijk volkenrecht en de principes van staatssoevereiniteit en -voluntarisme op het niveau van het positief volkenrecht, vertaalde zich in de verdragspraktijk door het handhaven van het discriminatoir oorlogs- en vredesbegrip in alliantieverdragen enerzijds en het aankleven van een niet-discriminatoir oorlogs- en vredesbegrip in vredesverdragen anderzijds.

Ook de volkenrechtdoctrine van de zeventiende en achttiende eeuw verliet het discriminatoire vredesbegrip bij de behandeling van de problematiek van vredesverdragen. Volgens Vattel werd in vredesverdragen geen oordeel geveld over de oorzaken van de oorlog, noch over de inzet van het geschil.(30) Indien dat anders zou zijn, zou één der partijen haar ongelijk moeten toegeven en voor alle schade en verliezen moeten opdraaien. Volgens de Zwitser zou een vrede dan onbereikbaar worden. Er was immers geen neutrale instantie die boven de partijen stond om over de geldigheid van hun aanspraken te oordelen. Een rechtvaardige vrede zou alleen maar de oorlog eindeloos verlengen.(31) Vattels visie was conform de achttiende-eeuwse oorlogspraktijk. Tussen de Spaanse Successieoorlog (1700-1713) en de grote revolutionaire en Napoleontische oorlogen (1792-1815) werden de meeste oorlogen voor relatief beperkte doelstellingen van territoriaal, commercieel of politiek gewin uitgevochten. Qua omvang en intensiteit waren zij doorgaans redelijk beheersbaar.

De idee dat oorlogvoering tot de discretie van de soevereine machten behoorde, leidde ook tot een verdere relativering van het vredesbegrip. Hoewel in de meeste vredesverdragen van de Nieuwe Tijd van *pax perpetua* of *pax aeterna* werd gewaagd, ging men niet uit van de eeuwigheid van de vrede. De aspiratie van tijdloosheid sloeg alleen op

het bereikte compromis. Het vredesverdrag hield in dat de voormalige belligerenten afstand deden van hun recht om in de toekomst de wapens op te nemen voor hetzelfde conflict. Het begrip 'voortdurende vrede' was de *pendant* van het beginsel *ne bis in idem* uit het proces-recht.(32)

Tegen het einde van het *Ancien Régime* werden het discriminatoire oorlogs- en vredesbegrip verlaten. Zowel de volkenrechtdoctrine als de statenpraktijk erkenden het soevereine recht van de staten om oorlog te voeren teneinde hun vermeende rechten en belangen te vrijwaren. Tijdens de achttiende eeuw werden andere middelen en principes ontwikkeld om oorlogen te verhinderen en de vrede te stabiliseren. Ten eerste werd de idee dat de oorlog slechts als ultiem instrument van conflictbeslechting mocht worden aangewend, versterkt. Daardoor kwamen instrumenten als bemiddeling en arbitrage zowel in de doctrine als in de praktijk meer in de aandacht.(33) Ten tweede begon na de diepe crisis van de Europese ordening in het tijdperk van de godsdienstoorlogen (ca. 1530-1648) de Europese statengemeenschap zich enigszins te herstellen en werd een nieuwe rechtsordening, het *ius publicum Europaeum*, geconstrueerd. Het principe van *the balance of power* stond daarbij centraal. Dit hield in dat de vrijheid en soevereiniteit van elke staat afhankelijk waren van de vrijwaring van het machtsevenwicht in Europa. Hoewel dit principe even goed tot legitimatie van oorlogen dan wel tot inperking ervan diende, bood het een theoretische basis voor een versterking van de vredesordening. De leer van *the balance of power* sloot de gedachte in dat Europa een coherent systeem van staten vormde. De acties van afzonderlijke staten konden niet zonder gevolg blijven voor andere staten, noch voor het hele statensysteem. In die context ontstond de idee van collectieve veiligheid of vredeshandhaving. In de vredesverdragen van Utrecht (1713), die een einde maakten aan de Spaanse Successieoorlog, werd *the balance of power* uitdrukkelijk verheven tot het basisbeginsel van de Europese vredesordening. In 1718 werd tussen Groot-Brittannië, Frankrijk, de Noord-Nederlandse Republiek en de keizer een alliantie gesloten die erop was gericht deze vredesverdragen te garanderen. Hiermee werd de idee dat enkele grootmachten collectief de verantwoordelijkheid voor de Europese vredesordening droegen in de statenpraktijk geïntroduceerd. Na het congres van Wenen van 1815 zou dit grootmachtenprincipe worden geconsacreerd in de Heilige Alliantie.(34)

Tijdens de latere achttiende en de negentiende eeuw bleven de niet-discriminatoire oorlogs- en vredesconcepten zowel in de doctrine als in de praktijk overheersend. Onder invloed van de enorme ellende veroorzaakt door de Napoleontische oorlogen en de groeiende vernietigingskracht van het moderne wapentuig, begon het pacifisme in Europa en Amerika opnieuw de kop op te steken. De vredesbeweging organiseerde zich. Op juridisch vlak vertaalde het pacifisme zich in een streven naar uitwerking en codificatie van het *ius in bello* en het verijdelen van oorlogen door systematische aanwending van diplomatieke en juridische middelen tot conflictoplossing als multilaterale congressen, goede diensten, bemiddeling en arbitrage.

Recuperatie van de rechtvaardige vrede (20ste eeuw)

De Eerste Wereldoorlog bracht een belangrijke stroomversnelling in de evolutie van het volkenrecht. Onder druk van de negentiende-eeuwse vredesbewegingen had de idee dat oorlog op zich verwerpelijk was en bijgevolg onder alle omstandigheden moest worden verhinderd, opnieuw burgerrechten gekregen. De enorme menselijke en materiële ellende die de Grote Oorlog had veroorzaakt, plaatste het verlangen om oorlog voor eens en altijd uit te bannen hoog op de agenda van de publieke opinie, van vele volkenrechtsgeleerden en van enkele politieke verantwoordelijken.

Het vredesverdrag van Versailles van 1919 tussen de geallieerde overwinnaars en het verslagen Duitsland betekende een radicale ommekeer met de praktijk van de daaraan voorafgaande vier eeuwen. De combinatie van de Franse wens om Duitsland zoveel mogelijk te verzwakken en van het juridisch idealisme van de Amerikaanse president Thomas Woodrow Wilson (1912-1920) zorgde voor een terugkeer naar de idee van de rechtvaardige vrede, met inbegrip van het discriminatoir karakter ervan.

In artikel 231 van het vredesverdrag werd Duitsland als eenzijdig verantwoordelijke aangeduid voor de oorlog. Artikel 227 voorzag in de mogelijkheid om de Duitse keizer, Wilhelm II, te vervolgen en te bestraffen. De schuldaanwijzing van artikel 231 moest ook dienen als juridische basis om Duitsland aansprakelijk te kunnen stellen voor alle oorlogsschade en -kosten van de geallieerden. De precieze bedragen en betaalwijze werden niet in het verdrag vastgelegd.(35) Naast de wens om de oorlogskosten reëel vergoed te zien, speelde aan Franse zijde ook de obsessie om Duitsland economisch te verzwakken. Het Duitse

rijk verloor aanzienlijke gebieden in Europa terwijl alle kolonies werden ontnomen. Tenslotte werd de Duitse macht voor de toekomst beperkt. Het Duitse leger mocht voortaan maximaal 100.000 manschappen tellen. De oorlogsvloot werd tot bijna niets teruggebracht. Het was Duitsland verboden een luchtmacht te hebben. De demilitarisatie van de linker Rijnoever moest aan Frankrijk en België een veiligheidsgarantie geven.

Voor de mislukking van de vrede van Versailles zijn vele en diverse verklaringen aangereikt. In essentie komen zij allemaal neer op twee grote oorzaken. Enerzijds was er het feit dat Duitsland de harde vrede nooit werkelijk heeft aanvaard; anderzijds viel de coalitie van overwinnaars snel uit elkaar over het vraagstuk of en hoe de vrede moest worden afgedwongen.([36]) Andreas Osiander kwam tot een gelijkaardige conclusie in zijn vergelijking van de conferenties van Westfalen, Utrecht, Wenen en Versailles. Volgens hem waren de eerste drie conferenties een relatief succes omdat de partijen het eens waren over de basiswaarden en -principes waarop de vrede werd gegrondvest. In Versailles was dit niet het geval, noch tussen de overwinnaars en de verliezer, noch tussen de overwinnaars onderling.([37])

De terugkeer naar het discriminatoire vredesbegrip kaderde in het geloof dat de versterking van het internationaal recht de beste garantie op blijvende vrede bood. De Nederlander Cornelius van Vollenhoven was ervan overtuigd dat na de periode van ongebreidelde staatssoevereiniteit en de internationale rechteloosheid die daarmee gepaard ging, een nieuwe periode in de ontwikkeling van het volkenrecht was aangebroken. Volgens hem was dit een terugkeer naar de heerschappij van het recht zoals die door Hugo Grotius was vooropgezet.([38]) Het Briand-Kellogg-pact van 1928 ging nog een stap verder. In dit verdrag werd de traditie van de rechtvaardige oorlog afgezworen en keerden de staten zich naar het pacifisme. In wat als één der meest idealistische en tegelijk cynische teksten uit de geschiedenis kan worden beschouwd beloofden de verdragspartijen in de toekomst af te zien van oorlog als instrument tot internationale conflictoplossing.([39]) Het Handvest van de Verenigde Naties bevestigde in artikel 2, paragraaf 4 het oorlogsverbod als middel van conflictoplossing in het internationaal recht. Met de Veiligheidsraad beschikken de Verenigde Naties over een iets effectiever instrument om dit verbod kracht bij te zetten en af te dwingen. Deze meer pacifistische ideeën maakten het voor het eerst mogelijk om de band tussen rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede door te knippen.

De vredesverdragen die een einde maakten aan de Tweede Wereldoorlog, zoals de vijf verdragen van Parijs van 10 februari 1947 tussen de geallieerden en de Europese bondgenoten van Duitsland – met name Bulgarije, Finland, Hongarije, Italië en Roemenië – of het verdrag van San Francisco van 8 september 1951 met Japan, hanteerden een discriminatoir vredesbegrip. De verdragen bevatten dezelfde elementen van sanctie die ook in de vrede van Versailles voorkwamen: schuldaanwijzing, verwijzingen naar de bestraffing van de overtreders van het oorlogsrecht, vergoeding van schade, territoriale en/of militaire beperkingen. Grote verschillen met de conferentie van Versailles waren dat, één, de nieuwe regimes in deze landen de onderliggende principes aanvaardden, en, twee, dat zij snel werden gerehabiliteerd door toetreding tot de Verenigde Naties die daardoor in tegenstelling tot de Volkenbond meer werden dan een club van de overwinnaars. Al het voorgaande gold evenzeer ten aanzien van Duitsland, waarmee formeel slechts een vredesverdrag totstandkwam bij het eenmakingproces in 1990.(40) Na de onvoorwaardelijke overgave van Duitsland werden door de vier bezettingsmogendheden aan het land gelijkaardige sancties opgelegd als aan de landen waarmee een verdrag werd gesloten. Aangezien de nederlaag van Duitsland zowel vanuit militair als vanuit moreel oogpunt in tegenstelling tot 1918 totaal was, was de aanvaarding door Duitsland minder problematisch.

De oprichting van de Verenigde Naties en de algemene erkenning van de rol van het internationaal recht en de Veiligheidsraad bij de handhaving van de internationale vrede hadden na 1945 de verwachting doen groeien dat voortaan alle vormen van agressie of onrechtmatig geweldgebruik door de internationale gemeenschap zouden worden bestraft. Het tijdperk van een consequente en systematische praktijk van rechtvaardige vredes leek aangebroken.

Tijdens de Koude Oorlog, en ook nog erna, bleek de toepassing van het rechtvaardige vredesbegrip in de realiteit zelden haalbaar. De meeste vredesverdragen en -akkoorden van na 1950, in welke juridische vorm zij ook werden gegoten, zijn typische voorbeelden van compromisvredes. Het vredesverdrag van Arava van 26 oktober 1994 tussen Israël en Jordanië vormt daarvan één der meest recente en tegelijk meest sprekende voorbeelden. De partijen verwijzen in de preambule tot het verdrag expliciet naar de resoluties 242 en 338 van de Veiligheidsraad die hun rechten en verantwoordelijkheden onder het internationaal recht al decennia eerder hadden vastgelegd. Nochtans wordt

hier op geen enkele wijze enige consequentie aan verbonden inzake schuld aan het voortduren van de oorlogstoestand, noch eenzijdig, noch tweezijdig. Hoewel de rechtspositie van beide partijen hier onder het internationaal recht objectief vaststaat en het gezag van het internationale orgaan dat instaat voor de afdwinging van het recht wordt erkend, wordt de hele schuldvraag in al zijn facetten en consequenties compleet genegeerd. Op de punten waar het verdrag ingaat op de oorlogsschade, zoals de vluchtelingenproblematiek, wordt enkel over een oplossing in de toekomst gesproken. Bij het verleden wordt niet meer stilgestaan.(41)

Het is duidelijk dat elke poging om de verantwoordelijkheden te duiden, de vervolging van oorlogsmisdaden of de vergoeding van schade voorop te stellen, de onderhandelingen zwaar beladen zou hebben en de oorlogstoestand wellicht nog langer zou hebben laten aanslepen. Een gelijksoortig probleem stelde zich ook bij het vredesproces in Bosnië. Door diverse betrokkenen en waarnemers werd toen gevreesd dat de eis om oorlogsmisdadigers te vervolgen het vredesproces zou bemoeilijken, en daardoor op zich aanleiding zou geven tot meer en nieuwe oorlogsmisdaden.(42)

Zoals de afwikkeling van de Eerste Wereldoorlog al bewees, legt het hanteren van het concept van de rechtvaardige vrede aan de overwinnaars en/of aan de internationale gemeenschap een grote verantwoordelijkheid op bij de handhaving van die vrede. Indien de vrede niet door alle partijen, en in de eerste plaats niet door de verliezer wordt aanvaard, dan is er een blijvende bereidheid om deze vrede af te dwingen bij de overwinnaars of de internationale gemeenschap nodig.

Sinds het einde van de Koude Oorlog in 1990 is de VN-Veiligheidsraad veel actiever gaan optreden bij het beheersen van gewelddadige, internationale en interne conflicten en de handhaving van het internationaal recht. De Tweede Golfoorlog om Koeweit (1990-1991) is daarvan het belangrijkste voorbeeld. De resolutie 687 van 3 april 1991 legde aan Irak een aantal voorwaarden op waaronder de VN-troepenmacht de strijd zou staken. Deze resolutie, die kort daarop door Irak in een brief werd aanvaard, kan als een vredesakkoord worden beschouwd. De resolutie ging onmiskenbaar uit van de verantwoordelijkheid van Irak voor de oorlog. Irak werd aansprakelijk gesteld voor alle schade en kosten die voortvloeiden uit de invasie van Koeweit. Verder werden, met het oog op de toekomstige verzekering van de stabiliteit in de regio en in het licht van Iraks recente agressie en schen-

dingen van het oorlogsrecht, strenge militaire beperkingen aan het land opgelegd. Economische en militaire sancties uit eerdere resoluties werden voorlopig, maar voor onbepaalde tijd, gehandhaafd als een middel om de naleving van de in resolutie 687 opgenomen voorwaarden te verzekeren. De bestraffing van oorlogsmisdadigers werd niet voorzien.(43)

De gebeurtenissen sinds 1991 hebben aangetoond dat het Iraakse regime deze voorwaarden feitelijk niet heeft aanvaard en blijft bestrijden. Blijvende druk van de internationale gemeenschap en zelfs nieuwe militaire acties zijn nodig gebleken.

De uitdaging voor de toekomst

Het hanteren van het concept van de rechtvaardige en bijgevolg punitieve vrede, waarbij wordt geoordeeld over de rechtmatigheid van de aanspraken van de belligerenten en er consequent wordt gesanctioneerd, kan slechts tot een blijvende en stabiele vrede leiden indien zij door alle partijen werkelijk wordt aanvaard. Vandaar dat de nood aan de objectieve vaststelling van het internationaal recht en de consequente toepassing ervan bij een dergelijke vredesaspiratie veel groter is dan bij een compromisvrede.

De geschiedenis brengt ons tot de conclusie dat het traditioneel discriminatoire karakter van de punitieve, rechtvaardige vrede op zichzelf problematisch is. In de geschiedenis zijn discriminatoire vredes alleen stelselmatig succesvol gebleken wanneer zij plaatsgrepen in een hegemoniaal of imperiaal systeem, of in de context van staatsvorming. Tussen soevereine machten was het systeem niet werkzaam.

De terugkeer naar het principe van de rechtvaardige vrede ging tijdens de voorbije eeuw gepaard met de recuperatie van het discriminatoire vredesbegrip. Behalve de afwikkeling van de Tweede Wereldoorlog zelf, toen de nederlaag voor de verliezende belligerent zo totaal was en er zich meteen een regimewissel voordeed waardoor de verliezende staat zich nog slechts in geringe mate identificeerde met de schuldige oorlogspartij, zijn er geen succesvolle voorbeelden van toepassing van dit discriminatoire vredesbegrip in grootschalige conflicten.

Bij het discriminatoire vredesbegrip wordt één van de oorlogvoerende partijen eenzijdig als schuldige aangeduid en gesanctioneerd. Na de Tweede Wereldoorlog werden alleen de oorlogsmisdadigers uit het verliezende kamp vervolgd en berecht. Ook alle oorlogsschade en -kosten werden eenzijdig verhaald. Het discriminatoire vredesbegrip,

dat historisch schatplichtig aan de christelijke leer van de rechtvaardige oorlog, is en blijft doctrinair gebaseerd op een fictie als zou alle verantwoordelijkheid bij één oorlogspartij liggen. Reeds sinds de Nieuwe Tijd worden de objectieve waarheidsaanspraken van de christelijke ethiek en het natuurrecht waarop de doctrine van de rechtvaardige oorlog als waren gebaseerd en die aan deze fictie ten grondslag lagen, niet langer zomaar aanvaard. Bovendien werd in deze eeuw de doctrine van de rechtvaardige oorlog in de statenpraktijk verworpen. Oorlog wordt thans niet langer als een legitiem instrument tot eigenrichting van de staten beschouwd. Bij de toetsing aan het internationaal recht, wordt een oordeel waarbij beide belligerenten verantwoordelijk worden geacht voor het oordeel conceptueel mogelijk en zelfs waarschijnlijk. Bijgevolg impliceert het discriminatoire vredesbegrip, hoewel gebaseerd op een eenzijdig rechtvaardigheidsoordeel over de oorlog, in de perceptie van de 'onrechtvaardige' belligerent, en vaak ook in de realiteit, zelf een stuk onrechtvaardigheid.

Op dit punt biedt de resolutie 687 een hoopvol perspectief. Voor het eerst in de geschiedenis werd bij de afwikkeling van een groot conflict uitdrukkelijk de consequentie van het geweldverbod van artikel 2, paragraaf 4 van het Handvest getrokken. De afwijzing van oorlog als middel tot conflictoplossing onder het internationaal recht impliceert immers dat elke vorm van territoriale uitbreiding of ander gewin door oorlog uit den boze is. In de resolutie 687 worden de territoriale rechten van Irak en Koeweit op gelijke wijze behandeld. Op geen enkele manier wordt Irak territoriaal bestraft, noch worden de Koeweitse aanspraken eenzijdig begunstigd. De objectieve procedure die wordt voorzien voor de demarcatie van de grenslijn illustreert dit.(44) Meteen is dit een gehele negatie van het buit- en veroveringsrecht.

Ook op het gebied van de bepalingen in punitieve vredes inzake bestraffing van oorlogsmisdaden en schadevergoeding vormt objectivering van het internationaal recht en van de rechtsafdwinging de te bewandelen weg. Vooral op dit laatste punt is het internationale systeem nog onvoldragen. Zowel in de geschiedenis van de Volkenbond als van de Organisatie van de Verenigde Naties is er al te vaak sprake van de identificatie van de organisatie met één van de belligerenten. Beide organisaties werden trouwens door de overwinnaars van de beide wereldoorlogen opgericht. In de vredesverdragen van direct na de Tweede Wereldoorlog was de identificatie nog zeer expliciet.(45) In de Koreaanse oorlog (1950-1953) en de Tweede Golfoorlog traden de

Verenigde Naties zelfs als één der belligerenten op. Deze situatie werd nog vertroebeld door het feit dat de gewapende macht van de Organisatie door staten werd geleverd en dat de Veiligheidsraad door enkele, of sinds 1990, door één grootmacht werd gedomineerd.

Het is niet realistisch te verwachten dat op korte termijn de staatssoevereiniteit op het gebied van oorlog en internationaal geweldgebruik afdoende kan worden ingeperkt en dat het ideaal van Immanuel Kant (1724-1804) over één gemeenschap van wereldburgers zal worden gerealiseerd.(46) Noch lijkt de oprichting van een onafhankelijke, mondiale legermacht die voldoende sterk is om ten aanzien van alle machten het internationaal recht af te dwingen in het onmiddellijke verschiet te liggen.

Andere oplossingen dienen zich aan. De oprichting van een permanent *International Criminal Tribunal* vormt een essentiële stap in de goede richting. Door zijn permanent karakter kan het hof een onafhankelijkheid verkrijgen ten aanzien van partijen in een concreet conflict, die het niet kan hebben wanneer het wordt opgericht naar aanleiding van dat conflict. Bovendien verhindert het permanente karakter in belangrijke mate dat de vraag of oorlogsmisdaden al dan niet vervolgd zullen worden een inzet wordt van het vredesproces, of zelfs van de oorlog.

Een zelfde evolutie zou zich moeten voltrekken op het gebied van de vergoeding van oorlogsschade en -kosten van de staat of van rechtsonderhorigen. Op dit terrein is overigens nog heel wat meer werk aan de winkel dan op het gebied van de vervolging van oorlogsmisdaden, omdat ook het materiële recht hierover nog veel minder is ontwikkeld en in algemene termen vastgelegd. De ontwikkeling en codificatie van een uitgewerkt en specifiek oorlogsaansprakelijkheidsrecht en vooral de oprichting van een permanent justitieel orgaan kunnen een belangrijke stap betekenen in de goede richting.

De twintigste eeuw heeft aan het begrip van de punitieve, rechtvaardige vrede nieuwe levenskansen gegeven. Aan het einde van wat mede daardoor de meest bloedige eeuw van de menselijke geschiedenis is geweest is het duidelijk dat de grote uitdaging erin bestaat het discriminatoire karakter dat met deze vredesvorm historisch verbonden is te overstijgen. De internationale gemeenschap staat voor de uitdaging het bouwwerk van het *ius ad bellum* te voltooien met een bouwwerk van *ius ad pacem*, en dit zowel op het gebied van de materiële rechtsregels als op het gebied van de afdwinging van deze regels.

Slechts op die manier zal de punitieve vrede kansen op een werkelijk rechtvaardige en stabiele vrede kunnen garanderen.

---

(1) Citaten uit: Homeros. *Ilias en Odysseia* (F. van Oldenburg Ermke (ed.) (1919). Retie: Kempische boekhandel, p. 598 en 748).
(2) "*Quod mecum quisquis res humanas naturamque communem utcumque intuetur agnoscit, sicut enim nemo est gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit. Quando quidem et ipsi qui bella volunt nihil aliud quam vincere volunt, ad gloriosam ergo pacem bellando cupiunt pervenire*": Augustinus, *De civitate Dei* 19, 11 (W.C. Greene (ed.) (1960) Cambridge Mass. en Londen: Harvard University Press, deel 6, p. 162. Loeb Classical Library 416).
(3) Zie ook daarover: K. von Raumer (1965). 1648/1815: Zum Problem internationaler Friedensordnung im älteren Europa. In: *Forschungen und Studien zur Geschichte des Westfälischen Friedens*. Münster: Aschendorff, p. 109-126.
(4) Een belangrijke uitzondering is het werk van de Zuid-Nederlander P. Gudelinus (1641): *De Iure Pacis commentarius*. Leuven: Jacobus Zegers.
(5) H. Grotius (1625). *De Iure Belli ac Pacis libri tres* (R. Feenstra e.a. (ed.) (1993). Aalen: Scientia, xvi + 1074 p.).
(6) Art. 2, par. 1 en 4 (E. Suy (ed.) (1996). *Corpus Iuris Gentium. A Collection of Basic Texts on Modern Interstate Relations*. Leuven: Acco, p. 14).
(7) Bijvoorbeeld de Resolutie 3314 van 14 december 1974 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties over de definitie van agressie.
(8) A. Osiander (1994). *The States System of Europe 1640-1990. Peacekeeping and the Conditions of International Stability*. Oxford: Clarendon Press, p. 6-11, 316-333.
(9) H.H. Schmitt (ed.) (1969). *Die Staatsverträge des Altertums*. München: Beck, deel 3, p. 234-235.
(10) Schmitt (1969). *Staatsverträge des Altertums*, deel 3, p. 296-308.
(11) Zie over de verschillende systemen van internationale ordening doorheen de wereldgeschiedenis: A. Watson (1992). *The Evolution of International Society. A comparative historical analysis*. Londen/New York: Routledge, vnl. p. 14-16.
(12) "*Nach römischer Rechtsanschauung ist dem Ausländer gegenüber die gegenseitige Rechtslosigkeit die Regel, welches Verhältniss auch wohl minder genau als dauernder Kriegszustand gefasst wird, das internationale Rechtsverhältnisse die Ausnahme*": T. Mommsen (1952). *Römisches Staatsrecht*. Basel/Stuttgart: Benno Schwabe, deel 3-1, p. 590-591.
(13) A. Heuss (1933). Die völkerrechtlichen Grundlagen der römischen Aussenpolitik in republikanischer Zeit. *Klio, Beihefte 13*, 1-59.
(14) Livius 1, 22-23.
(15) Cicero, *De officiis* 1, 34-38.
(16) Zie daarover: P. Haggenmacher (1983). *Grotius et la doctrine de la guerre juste*. Paris: Presses Universitaires de France, p. 14-33.
(17) "*pax omnium rerum tranquillitas ordinis*": Augustinus, *De civitate dei* 19, 13 (deel 6, p. 174).
(18) Augustinus, *De cititate Dei* 19 (deel 6, p. 95-245).
(19) Haggenmacher (1983). *Grotius et la doctrine de la guerre juste*, p. 123; F.H. Russell (1975). *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 267-291.
(20) Bijvoorbeeld in het vredesverdrag van Sablé van 20 augustus 1488 tussen de Franse koning en de hertog van Bretagne, preambule en art. 8 (gepubliceerd in: J. Dumont (1726). *Corps universel diplomatique du droit des gens*. Amsterdam: Brunel, deel 3-2, p. 209).

([21]) J. Fisch (1979). *Krieg und Frieden im Friedensvertrag. Eine universalgeschichtliche Studie über Grundlagen und Formelemente des Friedenschlusses.* Stuttgart: Klett-Cotta, p. 81-91; R. Lesaffer (1999). *Europa: een zoektocht naar vrede? (1453-1763 en 1945-1997).* Leuven: Universitaire Pers Leuven, p. 127-131, 227-231.

([22]) Zie bijvoorbeeld de Frans-Oostenrijkse alliantie van 1 mei 1757 waarin de partijen besloten tot de ontmanteling van de Pruisische staat, art. 3-4 en 11 (gepubliceerd in: C. Parry (ed.) (1969). *The Consolidated Treaty Series.* Dobbs Ferry: Oceana, deel 24, p. 14-15, 18). In de vrede van Hubertusburg van 15 februari 1763 is hier niets van terug te vinden.

([23]) H. Neufeld (1971). *The International Protection of Private Creditors from the Treaties of Westphalia to the Congress of Vienna (1648-1815).* Leiden: Sijthoff, p. 137-138.

([24]) Uiteraard is er ook een etymologisch een betekenisverwantschap tussen beide termen. – Bijvoorbeeld: "*...perpetua oblivio et Amnestia omnium eorum, qua ab initio horum motuum, quocunque loco modove, ab una vel altera parte ultro citroque hostiliter facta sunt; ita ut nec eorum, nec ullius alterius rei causa vel praetextu alter alteri posthac quicquam hostilitatis aut inimicitiae, molestiae vel impedimenti, quoad personas, statum, bona vel securitatem, per se vel per alios, clam aut palam, directe vel indirecte, specia iuris aut via facti, in Imperio aut uspiam extra illud...inferat aut inferri faciat aut patiatur...*": vrede van Osnabrück van 24 oktober 1648, art. 2 (in: Parry (1969). *The Consolidated Treaty Series*, deel 1, p. 124); "*...un oubli & Amnistie perpétuelle de tout ce qui c'est fait pendant la presente Guerre, ou à son occasion...*": verdrag van Rijswijk van 20 september 1697, art. 3 (in: Parry (1969). *The Consolidated Treaty Series*, deel 22, p. 10).

([25]) Neufeld (1971). *The International Protection*, p. 138.

([26]) "*L'Amnistie est un oubli parfait du passé; & comme la Paix est destinée à mettre à néant tous les sujets de discorde, ce doit être là le premier Article du Traité. C'est aussi à qoui on ne manque pas aujourd'hui. Mais quand le Traité n'en diroit pas un mot, l'Amnistie y est nécessairement comprise, par la nature même de la Paix*": E. de Vattel (1758). *Le droit de gens ou principes de la loi naturelle* 4, 2, 20 (A. de La Pradelle (ed.) (1916). Washington: Carnegie Institute, deel 2, p. 266. The Classics of International Law 4). – W. Baumgart (1974). *Vom europäische Konzert zum Völkerbund.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, p. 119; F. Dickmann (1964). *Die Kriegsschuldfrage auf der Friedenskonferenz von Paris 1919.* München: Oldenbourg, p. 5-6.

([27]) F. de Vitoria. *Relectio de iure belli*, 32 (E. Nys en J.P. Bates (ed.) (1917). Washington: Carnegie Institute, deel 1, p. 286. *The Classics of International Law* 7).

([28]) "*Ut bellum solenne sit ex iure gentium, duo requiruntur: primum ut geratur utrimque auctore eo qui summam potestatem habeat in civitate: Deinde ut ritus quidam absint de quibus agemus suo loco*": Grotius (1625). *De Iure Belli ac Pacis* 1, 3, 4 (p. 95-96).

([29]) "*Puis donc que les Nations sont égales & indépendantes, & ne peuvent s'ériger en juges les uns des autres; il s'ensuit que dans toute Cause susceptible de doute, les armes des deux parties qui se font la Guerre doivent passer également pour légitimes*": Vattel (1758). *Le droit des gens*, 3, 3, 40 (deel 2, p. 30).

([30]) "*On n'y décide point la Cause même de la Guerre, ni les controverses, que les divers actes d'hostilité pourroient exciter; ni l'une, ni l'autre des Parties n'y est condamnée comme injuste; il n'en n'est guère qui voulût le souffrir: Mais on convient de ce que chacun doit avoir, en extinction de toutes ses prétensions*": Vattel (1758). *Le droit des gens* 4, 2, 18 (deel 2, p. 265).

([31]) "*Le Traité de Paix ne peut être qu'une transaction. Si l'on devoit y observer les règles d'une Justice exacte & rigoureuse, ensorte que chacun reçût précisément tout ce qui lui appartient, la Paix deviendroit impossible*": Vattel (1758). *Le droit des gens* 4, 2, 18 (deel 2, p. 264).

(32) Gentili had de oorlog overigens reeds met een privaatrechtelijk proces vergeleken: (1588/1589). *De Iure Belli libri tres* I, 6 (J.C. Rolfe (ed.) (1933). Washington: Carnegie Institute, deel I, p. 46-50. The Classics of International Law 16). – "*La Paix se rapporte à la Guerre qu'elle termine, & cette Paix est réellement perpétuelle, si elle ne permet pas de réveiller jamais la méme Guerre, en reprenant la Guerre pour la cause qui l'avoit allumée*": Vattel (1758). *Le droit des gens* 4, 2, 19 (deel 2, p. 265-266). – Zie ook: Fisch (1979). *Krieg und Frieden im Friedensvertrag*, p. 355-369.

(33) Zie voor de eigentijdse doctrine, onder meer: Grotius (1625). *De Iure Belli ac Pacis*, 2, 23, 1-10 (p. 566-575); S. von Pufendorf (1672). *De Jure Naturae et Gentium libri octo*, 5, 13, 3-10 (C.H. Oldfather (ed.) (1933). Washington: Carnegie Institute, deel I, p. 563-570. The Classics of International Law 17); C. Wolff (1749). *Jus gentium methodo scientifica pertractatum*, 5, 569-574 (J. H. Drake (ed) (1934). Washington: Carnegie Institute, deel I, p. 203-206. The Classics of International Law 13). – Zie daarover ook onder meer: K.-H. Lingens (1988). *Internationale Schiedsgerichtbarkeit und Jus Publicum Europaeum 1648-1794*. Berlin: Duncker & Humblot, 180 p. Schriften zum Völkerrecht 87).

(34) K.J. Holsti (1991). *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 78, 121-127.

(35) Parry (1969). *The Consolidated Treaty Series*, deel 225, p. 285-286.

(36) Een recent werk dat een goed feitelijk overzicht biedt is: L. Kleine-Ahlbrandt (1995). *The burden of victory. France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919-1925*. Lanham: University Press of America, 341 p.

(37) Osiander (1994). *The European States System*, vnl. p. 313-315, 329-330.

(38) C. Van Vollenhoven (1918). *De drie treden van het volkenrecht*. Den Haag: Nijhoff, 91 p.

(39) W.G. Grewe (1984). *Epochen der Völkerrechtsgeschichte*. Baden Baden: Nomos, p. 692-693, 728.

(40) Over de vraag in welke mate het 2+4-verdrag van Moskou van 12 september 1990 een echt vredesverdrag is: J.H. Leurdijk (1993). The Peace Settlement after the Second World War: the Allied Powers and the Peace with Germany. In: A. van Goudoever (ed.). *Great Peace Congresses in History*. Utrecht: Instituut voor Geschiedenis, p. 99-124.

(41) Preambule en art. 8 (gepubliceerd in: *International Legal Materials, 43* (1995) p. 46-48).

(42) A. d'Amato (1995). War Crimes: Kuwait & Bosnia. In: *International Law and Political Reality. Collected Papers*. Den Haag/Londen/Boston: Kluwer, deel I, p. 192-217.

(43) Res. 687 (gepubliceerd in: K.C. Wellens (ed.) (1993). *Resolutions and Statements of the United Nations Security Council (1946-1992). A Thematic Guide*. Dordrecht/Boston/Londen: Kluwer, p. 542-550. – Zie over deze resolutie: G. Cottereau (1991). De la responsabilité de l'Iraq selon la résolution 687 du conseil de sécurité. *Annuaire français de droit international 37*, 99-117; S. Sur (1991). La résolution 687 (3 avril 1991) du conseil de sécurité dans l'affaire du Golfe: problèmes de rétablissement et de garantie de la paix. *Annuaire français de droit international 37*, 25-98.

(44) Art. 2-4 (p. 542). – Zie daarover: S. Korman (1996). *The Right of Conquest. The Acquisition of Territory by Force in International Law and Practice*. Oxford: Clarendon Press, p. 292-301.

(45) Bijvoorbeeld het verdrag van 10 februari 1947 met Finland, preambule (gepubliceerd in: *United Nations Treaty Series*, deel 48, p. 230).

(46) I. Kant (1795). *Zum ewigen Friede. Ein philosophisch Entwurf* (W. Weischedel (ed.) (1998). *Werke in sechs Bänden*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, deel 6, vnl. p. 213-227).